

УДК 378.091.2

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.68-2.27>**І. А. Прокопенко**кандидат педагогічних наук, доцент,
докторант кафедри початкової і професійної освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ГОТОВНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ДО ЗДІЙСНЕННЯ ФАСИЛІТАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З УЧНЯМИ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Статтю присвячено психолого-педагогічній проблемі формування готовності учителя до здійснення фасилітаційної взаємодії з учнями. У статті проаналізовано сутність понять «фасилітація», «фасилітаційна взаємодія», визначено принципи організації фасилітаційної взаємодії (принцип особистісно орієнтованого навчання, принцип схвалення, прийняття й довіри, принцип емпатія, принцип особистісного підходу в навчанні та вихованні). Автор переконливо доводить, що саме поняття «фасилітація» визнає самоцінність особистості, яка передбачає цілеспрямовану, професійно організовану підтримку і супровід, зокрема тісну взаємодію між учителем та учнем. У статті зазначено, що основною цінністю психолого-педагогічної фасилітації є свобода, а створювати сучасне освітнє середовище слід саме на засадах фасилітаційної взаємодії між учителем та учнем. На основі проведеного аналізу літератури автором визначено завдання психолого-педагогічної фасилітаційної взаємодії, які сприятимуть подоланню проблеми формування готовності учителя до здійснення даного виду діяльності (надання компетентної допомоги; своєчасне вирішення питань міжособистісної комунікації; співробітництво психолога-фасилітатора з учителями; розвиток рефлексії, адекватної самооцінки). На основі проведеного дослідження рекомендується основну увагу вчителів спрямовувати саме на розвиток базових ідей фасилітаційної взаємодії, які зумовлені сукупністю чинників освітнього середовища. Виявлено, що фасилітаційна взаємодія у своїй структурі має соціокультурні основи, що зумовлюють методологічні, теоретичні та практичні можливості фасилітації як гуманістично орієнтованого процесу, що сприяє продуктивній діяльності і спілкуванню, варіативності шкільного навчання. Визначено компоненти готовності вчителя до здійснення фасилітаційної взаємодії з учнями: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-операційний, рефлексійний; уточнено показники сформованості готовності учителів до фасилітаційної взаємодії з учнями закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: учитель, готовність, фасилітаційна взаємодія, учні, заклад загальної середньої освіти, освітній процес.

Постановка проблеми. З метою пошуку шляхів удосконалення організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти науковці звернули свою увагу на формування всебічно розвиненої особистості учня, його саморозвиток і самовдосконалення. За таких обставин особливої уваги набуває проблема формування готовності вчителів працювати на засадах взаєморозуміння та співробітництва. Це передбачає спонукання педагогів до переосмислення своєї позиції стосовно форм, методів, прийомів та засобів навчання, ставлення до учнів, співробітництва з ними на основі глибокого розуміння суті фасилітаційної взаємодії, за умов застосування якої учень в освітньому процесі рухається шляхом свого особистісного зростання та має значні академічні успіхи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема педагогічної діяльності вчителів висвітлена в численних наукових дослідженнях вітчизняних (Ш. Амонашвілі, А. Макаренко, С. Русова, Г. Сковорода, В. Сухомлинський та ін.) і зарубіжних (Б. Блум, Д. Дьюї, К. Роджерс та ін.) учених.

Сучасна психолого-педагогічна наука має велику кількість досліджень, присвячених не тільки розкриттю різноманітних аспектів професійної діяльності вчителів, але й питанню підготовки майбутніх учителів (І. Бех, А. Богуш, В. Гриньова, С. Золотухіна, М. Князян, З. Курлянд, Н. Ничкало, І. Прокопенко, Н. Ткачова та ін.).

Водночас не досить дослідженим, на нашу думку, залишається питання формування готовності до фасилітаційної взаємодії вчителів та учнів.

Мета статті – на основі аналізу наукової літератури визначити суть поняття «фасилітаційна взаємодія», а також компоненти готовності до фасилітаційної взаємодії учителя з учнями.

Виклад основного матеріалу. Поняття психолого-педагогічної фасилітації з'явилося у зв'язку з формуванням в 1960-х рр. в зарубіжній психології гуманістичного напрямку, одним із представників якого став К. Роджерс, який запропонував людиноцентрований підхід у психотерапевтичному консультуванні. Фасилітація як допомога особистості, яка потребує підтримки

психологічними засобами, виникла як альтернатива управління на основі змушення особистості до зміни авторитарними, директивними методами впливу. Перевіривши ефективність своєї концепції в терапевтичній практиці, К. Роджерс вважав за можливе екстраполювати її на інші сфери життя: сімейні відносини, виховання й освіти, політику та бізнес.

Саме поняття «фасилітація» (від англ. *facilitate* – допомагати, полегшувати, сприяти) визнає самоцінність особистості, яка передбачає цілеспрямовану, професійно організовану підтримку і супровід; в аспекті нашого дослідження це тісна взаємодія між учителем та учнем.

Застосування людиноцентрованого підходу в освіті відображено в книзі «Freedom to learn for the 80's», яка змінила погляди багатьох теоретиків і практиків у галузі педагогіки [2, с. 35].

Розвиток особистості на основі Я-концепції в умовах фасилітаційної взаємодії К. Роджерс досліджував, ґрунтуючись на принципах людиноцентризму (пізніше вчені стали використовувати терміни «гуманістичне», «особистісно орієнтоване», «рефлексійне навчання»). На противагу біхевіоризму К. Роджерс наполягав на осмисленому навчанні, коли учень є суб'єктом освіти й самоосвіти, для чого варто змінити позиції вчителя та учня в освітньому процесі [5, с. 220]. Викладання традиційно фокусувалось на вчителі, що, згідно з К. Роджерсом, мало сенс в нестабільному середовищі. Коли ж освітнє середовище нестабільне, постійно змінюється активність учня, який набуває знання у процесі взаємодії з однолітками та вчителем.

Ідея людиноцентричного підходу відображена також у дослідженнях вітчизняних учених: Х. Алчевської, А. Макаренка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. Відповідно до гуманістичної Я-концепції К. Роджерса людина є суб'єктом власного життя, має самостійно приймати рішення, виявляти самостійність і відповідальність, саморозвиватися.

К. Роджерс стверджував: «Безпека ґрунтується не на самому знанні, а на вмінні його здобувати» [6, с. 224]. З наставника, який домінує у спілкуванні з учнями, вчитель повинен перетворитися на фасилітатора, який допомагає та підтримує процес пізнання й набуття вмінь, творчого досвіду на основі розвитку стійких мотивів навчання, заохочення й ініціативи, висунування власних ідей у контексті формулювання навчальної мети.

Для нашого дослідження цінними є саме ідеї К. Роджерса, оскільки створювати сучасне освітнє середовище необхідно саме на засадах фасилітаційної взаємодії між учителем та учнем.

Ідея людиноцентричного підходу відображена також в дослідженнях і вітчизняних учених: Х. Алчевської, А. Макаренка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.

Основною цінністю психолого-педагогічної фасилітації є свобода, і засоби її досягнення надає вчитель, який сприяє розкриттю потенціалу особистості учня. Зупинимося на основних принципах діяльності педагогів-фасилітаторів, на які ми орієнтувалися в дослідженні проблеми готовності учителя до здійснення фасилітаційної взаємодії з учнями.

Принцип особистісно орієнтованого навчання. Особистісно орієнтоване навчання є ефективним, коли вчитель максимально щирий, відкритий у своїх переживаннях і думках з учнями. Залишаючись самим собою, вчитель вносить у взаємодію з учнями своє особисте ставлення. Інакше позитивні зміни навряд чи відбудуться. Щирість педагога – основа створення сприятливих умов для того, щоб кожен учень також залишався таким, яким він є насправді. Для опису позиції відкритості і щирості в особистісно орієнтованому підході використовується поняття конгруентності (від лат. *congruens*, *-ntis* – сумірний, відповідний), введене К. Роджерсом. У широкому сенсі цей термін означає рівність, адекватність, узгодженість дій і відносин.

Принцип схвалення, прийняття і довіри. Педагог-фасилітатор безумовно приймає особистість учня з усіма його переживаннями, емоціями, думками, поглядами і поведінкою. На думку К. Роджерса, педагогічна підтримка учня має на увазі «схвалення його почуттів, його думок, його особистості. Це турбота, але турбота щодо прийняття іншої людини як автономної особистості, що має власну цінність» [6, с. 229].

Принцип емпатії розкривається у здібностях вчителя здійснювати фасилітаційну взаємодію з учнями шляхом розуміння їхніх емоцій і переживань, подивитися на світ очима учня, з його внутрішньої позиції, приєднатися до переживань та емоцій вихованців. У результаті такої сензитивної емпатії педагог може зрозуміти, як процес підтримки сприймається учнем, а в учня виникає почуття надійного й безпечного спілкування з учителем, що дуже важливо для позитивних змін. Якщо учень проявляє бажання, то поступово в нього складається вміння чути себе – він «починає більшою мірою відчувати себе. Повільно він рухається до того, щоб так само ставитися до себе як учитель, приймаючи себе таким, який є, і тому готовим рухатися вперед у своєму розвитку» [5, с. 107].

Аналізуючи теоретичні основи психолого-педагогічної фасилітації, ми зробили такі важливі висновки для нашого дослідження [1; 3; 4; 7; 9].

По-перше, про цінності цілепокладання для створення та підтримки учня у процесі навчання, у якому вирішується найважливіше для самоактуалізації й самореалізації особистості завдання – зняття бар'єрів психологічних захистів, страху невіршених проблем, а також виявляються нові можливості для особистості. Головне, що це досягається не «шляхом навчання», а через надання допомоги кожному учню у процесі фасилітаційної взаємодії.

По-друге, необхідність і можливість фасилітаційної взаємодії, що створює та реалізує названі установки (принцип діяльності): справжність чи реальність; схвалення, прийняття й довіра; емпатичні розуміння тощо.

Принцип особистісного підходу в навчанні та вихованні. Зупинимося на найважливіших положеннях, щоб більш детально вивчити наявний вітчизняний і зарубіжний досвід фасилітаційної взаємодії.

Зазначимо, що у дослідженнях науковці (Г. Волошко [1], О. Галіцан [3], О. Фісун [7]) трактують фасилітаційну взаємодію як взаємодію між учителем та учнем, яка забезпечує створення сприятливих умов для саморозвитку й самовдосконалення учасників освітнього процесу та ґрунтується на засадах гуманізму.

Однак є інші вчені, які розглядали у своїх дослідженнях фасилітаційну взаємодію та готовність учителя до такого виду діяльності в інших аспектах. Так, О. Газман в контексті нових цінностей в освіті запропонував уведення нових посад, що відповідають за педагогічну підтримку в закладі загальної середньої освіти. Цей вид взаємодії учителя та учня, на думку автора, сприяє більш відповідальному ставленню вчителя до допомоги учню в пошуках себе, роботи над собою, самовизначення й самореалізації. Підтримка повинна виходити з планування «від учнів» на противагу традиційному «від вчителя» [2].

Що стосується зарубіжних учених, то аналіз доступних нам текстів про розвиток, підтримку та процеси взаємодії особистостей дав змогу виділити декілька напрямів.

Так, Л. Ферер-Вредер (L. Ferrer-Wreder) було отримано значні результати в піврічній програмі. У роботі з правопорушниками підліткового віку дослідник прийшов до втішних результатів, на основі яких він стверджував, що фасилітаційна взаємодія з такими дітьми сприяє тому, що вони йдуть на контакт, у них з'являється бажання вчитися тощо. Також вчений зазначив позитивність фасилітаційної взаємодії й у роботі з батьками. Це широке коло питань: від корекції шкільних програм до створення спеціальних курсів для батьків [8; 9].

Р. Джоссельсон (R. Josselson) розглядає можливість фасилітаційної взаємодії не стільки

через розвиток внутрішніх ресурсів, закладених в особистості, скільки через аналіз освітнього середовища. І виділяє два види підтримки під час фасилітаційної взаємодії – особистісну та соціальну. Цілями першої є управління негативними емоціями, властивими переживанню кризи ідентичності, вироблення стратегій пошуку й навичок прийняття рішення. Цілі соціальної підтримки автор пов'язує з аналізом ролі соціального оточення, проясненням того, хто символізує межі допустимого, хто є прикладом і предметом інтересу, з ким учень може себе порівнювати, і хто повинен надавати необхідну підтримку у процесі фасилітаційної взаємодії [10].

Якщо говорити про технології підтримки в контексті фасилітаційної взаємодії, то це консультаційні сесії (П. Раскін (P.M. Raskin) і А. Ватерман (A. Waterman)). У них використовуються такі ж принципи, що і в роботі з дорослими клієнтами, проте з урахуванням особливостей віку. Зокрема, часом підліток не готовий розкриватися й обговорювати свої проблеми з дорослими, тому автори пропонують для різних рівнів організації фасилітаційної взаємодії різні стратегії.

Цікавий досвід використання тренінгових програм як засобів підтримки учнів, що ґрунтується на засадах фасилітаційної взаємодії, продемонстрували Дж. Керпельман (J. Kerpelman), Дж. Пітман (J. Pittman) та Ф. Альдер-Боадер (F. Adler-Baeder). Для організації фасилітаційної взаємодії важливе положення А. Ватермана (A. Waterman) про необхідні обмеження в роботі з тінейджером [11]. Дослідник приділяє значну увагу саме роботі вчителя-фасилітатора.

Завдання психолого-педагогічної фасилітаційної взаємодії:

1) надання компетентної превентивної та оперативної допомоги старшокласникам у вирішенні проблеми цілісного самовизначення в особистісному, гендерному, цивільному, професійному аспектах;

2) своєчасне вирішення питань міжособистісної комунікації як необхідної умови гуманних відносин всіх суб'єктів освітнього процесу на основі реалізації базових принципів фасилітації (довіра, емпатія, безумовне прийняття кожного), що зміцнюють віру в учня і в себе як компетентного професіонала, який уміє передбачати можливість виникнення конфліктних ситуацій, а також профілактика таких питань;

3) співробітництво психолога-фасилітатора з учителями з метою підвищення їхньої психолого-педагогічної та методичної компетентності, орієнтованої на створення ситуації успіху кожного учня на основі розвитку мотивації та оволодіння способами діяльності для своєчасного самовизначення;

4) розвиток рефлексії, адекватної самооцінки старшокласників у процесі розв'язання екзистенційних проблем особистісного, гендерного, цивільного та професійного самовизначення на основі індивідуального вільного вибору, що потребує наростання відповідальності за різними критеріями («я хочу», «я можу», «я маю»).

Базові ідеї фасилітаційної взаємодії зумовлені сукупністю чинників освітнього середовища. Фасилітаційна взаємодія у своїй структурі має соціокультурні підстави, які зумовлюють методологічні, теоретичні та практичні можливості фасилітації як гуманістично орієнтованого процесу, що реалізує принципи демократії і свободи в продуктивній діяльності та спілкуванні, варіативності шкільного навчання.

Оскільки готовність до фасилітаційної взаємодії учителів з учнями закладів загальної середньої освіти є психолого-педагогічною проблемою, слід обґрунтувати її структурні компоненти. Слід також зазначити, що вчитель, у якого сформована готовність до фасилітаційної взаємодії з учнями, здатний створювати на заняттях навчальну атмосферу, сприятливу для розв'язання освітніх завдань, які стимулюють особистісне зростання школярів.

У дослідженні поняття «готовність учителя до здійснення фасилітаційної взаємодії з учнями» на основі аналізу наукових джерел [1; 3; 4] визначено як стійку інтегративну особистісно-професійну здатність учителя, що характеризується наявністю мотивації та потреб до здійснення фасилітаційної взаємодії з учнями, набутими знаннями, уміннями й навичками, передбачає його саморозвиток, самореалізацію та рефлексію.

У структурі готовності вчителя до здійснення фасилітаційної взаємодії з учнями виокремлено такі взаємопов'язані компоненти: ціннісно-мотиваційний (мотиви, потреби у фасилітаційній взаємодії), когнітивний (знання суті проблеми), діяльнісно-операційний (уміння й навички застосовувати форми, методи, засоби та прийоми фасилітаційної взаємодії), рефлексійний (самооцінка та самовираження). У визначенні їх змісту було враховано психолого-педагогічні особливості професійної підготовки.

Висновки і пропозиції. У статті визначено сутність понять «фасилітація», «фасилітаційна взаємодія», «готовність учителя до здійснення фасилітаційної взаємодії з учнями», принципи організації фасилітаційної взаємодії (принцип особистісно орієнтованого навчання, принцип схвалення, прийняття й довіри, принцип емпатія, принцип особистісного підходу в навчанні та вихованні).

Виявлено, що фасилітаційна взаємодія у своїй структурі має соціокультурні підстави, які зумовлюють методологічні, теоретичні та практичні

можливості фасилітації як гуманістично орієнтованого процесу, що сприяє продуктивній діяльності та спілкуванню, варіативності шкільного навчання. У результаті дослідження визначено такі компоненти готовності до фасилітаційної взаємодії учителів з учнями, як ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісно-операційний, рефлексійний, та уточнено показники сформованості готовності учителів до фасилітаційної взаємодії з учнями закладів загальної середньої освіти.

Список використаної літератури:

1. Волошко Г.В. Фасилітаційний підхід у діяльності викладача як сучасний напрям реформування вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2016. № 9(63). С. 96–106.
2. Газман О.С. От авторитарного образования к педагогике свободы. *Новые ценности образования*. 1995. № 2. С. 16–45.
3. Галицан О.А. Теоретичне підґрунтя проблеми застосування принципів педагогічної фасилітації у професійній діяльності вчителя сучасної школи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 16 «Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики»*. 2012. Вип. 18(28). С. 129–132.
4. Коломійченко С.Ю. Підготовка майбутнього вчителя у вищих педагогічних навчальних закладах до організації фасилітаційного спілкування з учнями : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 ; ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2010. 24 с.
5. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. Е.И. Исениной. Москва : Прогресс ; Универс, 1994. 480 с.
6. Роджерс К., Фрейберг Дж. Свобода учиться. пер. с англ. Москва : Смысл, 2002. 527 с.
7. Фісун О.В. Педагогічна фасилітація як багатозначний феномен. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2010. № 34. С. 133–139.
8. Promoting identity development in marginalized youth / L. Ferrer-Wreder, C.C. Lorente, W. Kurtines, E. Briones, J. Bussell, S. Berman et al. *Journal of Adolescent Research*. 2002. № 17. P. 168–187.
9. Personal and Ethnic Identity in Swedish Adolescents and Emerging Adults / L. Ferrer-Wreder, K. Trost, C.C. Lorente, S. Mansoori. *New Directions for Child and Adolescent Development*. 2012. № 138. P. 61–86.
10. Josselson R.L. Psychodynamic aspects of identity formation in college women. *J. Youth Adoles.* 1973. № 2. P. 3–52.
11. Waterman A.S. Identity Status theory and Erikson's theory: Communications and Differences. *Developmental Review*. 1988. № 8. P. 185–208.

Prokopenko I. The teacher's ready to realize the facilitation interaction with the students as a psychological-pedagogical problem

The article is devoted to the psychological and pedagogical problem of forming the teacher's readiness for facilitative interaction with students. The article analyzes the essence of the concepts of "facilitation", "facilitation interaction", defines the principles of organization of facilitation interaction (the principle of personally oriented learning; the principle of approval, acceptance and trust; the principle of empathy; the principle of personal approach to learning and education). The author convincingly argues that the very concept of facilitation recognizes the self-worth of a person, which involves purposeful, professionally-organized support and support, including close interaction between teacher and student. In the article it is stated that the fundamental value of psychological and pedagogical facilitation is freedom, and the creation of a modern educational environment should be based on the principles of facilitation interaction between teacher and student. On the basis of the analysis of the literature, the author identified the tasks of psychological and pedagogical facilitation interaction, which will help overcome the problem of forming teacher's readiness for the implementation of this type of activity (providing competent assistance; timely resolution of issues of interpersonal communication). Based on the study it is recommended that teachers focus their attention precisely on the development of basic ideas of facilitation interaction, which are conditioned by a set of factors of the educational environment. It is revealed that the facilitation interaction in its structure has socio-cultural bases, which determine the methodological, theoretical and practical possibilities of facilitation as a humanistic oriented process that promotes productive activity and communication, variability of schooling. As a result of the research the components of readiness for facilitation interaction of teachers with students were determined: value-motivational, cognitive, activity-operational, reflective; the indicators of teachers' readiness for facilitation interaction with students of general secondary education institutions were specified.

Key words: teacher, readiness, facilitation interaction, students, general secondary education institution, educational process.